

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΓΙΑΓΚΑΣ
ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ Α.Π.Θ.

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗΣ ΣΤΟΝ ΤΥΡΝΑΒΟ: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ

Οί χριστιανικοί ναοί, χώρος λατρείας του σώματος των πιστών αλλά και τόπος σύναξης των εκκλησιαστικών κοινοτήτων, λειτούργησαν και λειτουργούν ως κύτταρα αστικής συνοχής, σημαντικά κέντρα κοινωνικής ζωής και δείγματα των πιο αξιόλογων εκφράσεων της αρχιτεκτονικής και της τέχνης. Ιδιαίτερα, κατά την δυσχερή περίοδο της Τουρκοκρατίας, το πλήθος των ανεγερθεισών εκκλησιών αποδεικνύει την προσήλωση των υπόδουλων Ελλήνων στην πίστη τους, ή όποια υπήρξε παρηγοριά τους και όχημα διάσωσης της πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Η πόλη του Τυρνάβου, ιδρυμένη στα νεώτερα χρόνια, έχει να επιδείξει ένα αξιόλογο σύνολο μεταβυζαντινών εκκλησιών, απόδειξη της οικονομικής και πολεοδομικής ανάπτυξης που γνώρισε. Είναι χαρακτηριστικό πως οι διερχόμενοι από την περιοχή περιηγητές από τον 17ο αιώνα και έπειτα καταγράφουν σταθερά την ύπαρξη 16 ένοριακών ναών και 2 τουλάχιστον μοναστηριών¹, που μαζί με τα ιδιωτικά παρεκκλήσια ανέρχονται σε αρκετές δεκάδες περισσότερα. Μία από αυτές είναι ο μητροπολιτικός ναός της Γεννήσεως της Θεοτόκου ή Αγία Φανερωμένη, που μνημονεύεται σαν ένορία ήδη από το 1674² και συναριθμείται σε όλες τις έφεξής καταγραφές. Η θέση της βρίσκεται στο πολεοδομικό κέντρο της πόλης, σε σημείο που πιθανώς φιλοξενούσε παλαιότερα

---

¹ Σ. Σδρόλια, «Οι μεταβυζαντινοί ναοί του Τυρνάβου», *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών*, (Τύρναβος 9-10 Σεπτεμβρίου 1990), Τύρναβος 1991, σσ. 75-92.

² Κ. Σπανός, «Μιά ανέκδοτη Τυρναβίτικη πρόθεση του 1674», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο ΙΣΤ'*, 1989, σσ. 130-131.

κάποιο μικρότερο ναΐσκο πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου. Ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο τῆς ὁμώνυμης συνοικίας, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἑννέα καταγεγραμμένους μαχαλάδες πού ἀπάρτιζαν τὴν πόλιν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἡ διαίρεση σὲ συνοικίες ἦταν ἀρχετυπικὸ στοιχεῖο ὀργάνωσης τοῦ ἀστικοῦ ἴστου τὴν ὕστερη βυζαντινὴ καὶ τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο καὶ καθόρισε χαρακτηριστικὰ τὴν ἱστορικὴ φυσιογνωμία καὶ τὴ λειτουργικὴ ὀργάνωση τῶν οἰκισμῶν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Συμπληρωματικά μὲ τὶς συνοικίες, ἡ ἀγορὰ ἀποτελοῦσε κέντρο κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς δραστηριότητος καὶ λειτουργοῦσε συνεκτικὰ γιὰ τοὺς κατοικοὺς τῶν ἐπιμέρους γειτονιῶν. Ὁ Τύρναβος, ἀνακηρυγμένος ὡς βακούφι καὶ ἰδρυμένος ἀπὸ τὸν ὑψηλόβαθμο ἀξιωματοῦχο Τουραχάν Μπέη, ὅπωςδῖποτε ἔλαβε ἰδιαιτέρη ἐπιμέλεια στὴν ἐξέλιξη τῆς οἰκοδομικῆς του δραστηριότητος. Μάλιστα, θεωρεῖται σχεδόν βέβαιη ἡ ὕπαρξη ἑνὸς συμπλέγματος δημοσίων κτηρίων κοινωνικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ χαρακτῆρα, δηλαδὴ ἑνὸς ὀργανωμένου πολεοδομικοῦ πυρῆνα πού ἐξυπηρετοῦσε πολυδύναμη λειτουργία³. Τὰ συγκροτήματα αὐτὰ ὀνομαζόταν Κουλιλιέ καὶ ἀναγνωρίζονται σάν τυπικὸ στοιχεῖο τῶν ὀθωμανικῶν πόλεων. Τὸ κουλιλιέ τοῦ Τυρνάβου γειτόνευε μᾶλλον μὲ τὸν ναὸ τοῦ ἁγ. Νικολάου, τὸν παλαιότερο τῆς πόλης, ἀφοῦ στὴν περιοχὴ μαρτυρεῖται ἡ ὕπαρξη τζαμιοῦ καὶ Ἰμαρέτ, δηλαδὴ ἀστικῆς μονάδας μὲ ἀγορὰ, θρησκευτικὰ κτίσματα καὶ ἀγαθοεργὰ ἰδρύματα. Ἐκεῖ ἐντοπιζεται τὸ κέντρο τῆς τουρκικῆς συνοικίας, πού ἐκτεινόταν στὴν περιοχὴ μεταξύ Τούμπας καὶ Κεντρικῆς Πλατείας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, οἱ συνοικίες τῆς Ἁγίας Φανερωμένης καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων βρίσκονται στὶς παρυφές τοῦ ἑλληνικοῦ οἰκισμοῦ καὶ ὀριοθετοῦν τὴν χριστιανικὴ πλευρὰ τῆς πόλης. Σὲ αὐτὴ δέσποξε ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, καθεδρικός ναὸς τῆς μητρόπολης Λαρίσης γιὰ μεγάλο διάστημα, πού περιγράφεται ὡς ἡ μεγαλύτερη καὶ λαμπρότερη ἐκκλησία τῆς περιοχῆς. Σὲ ἐπίσκεψή του ὁ περιηγητὴς Ἐ. Τσελεμπί ἀναφέρει πὼς στὸν Τύρναβο ἐγκαταβίωναν, τὸ 1668, δύο χιλιάδες κληρικοὶ καὶ μοναχοί, ἐνῶ παρομοιάζει τὸν Τύρναβο μὲ τὴ Μάλτα καὶ τὸν θεωρεῖ «πολιτεία πιδ ἀνεπτυγμένη ἀπὸ τὴ Λάρισα». Ξένοι ἐπισκέπτες δίνουν στὰ κείμενά τους τὴν εἰκόνα μιᾶς πόλης μὲ εὐρωπαϊκὸ ὕφος, πού οἱ ὀρθόδοξοι ναοὶ τῆς ἀποτελοῦν ἐνδιαφέροντα ἀξιοθέατα γιὰ τὴν ὀριενταλιστικὴ τους ματιά.

³ Ἀργύρης Πετρονώτης, «Ὄθωμανικὰ ἀρχιτεκτονήματα τοῦ Θεσσαλικοῦ Τυρνάβου», *Πρακτικὰ Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδῶν*, Ἔκδοσις Δήμου Τυρνάβου, Τύρναβος 1991, σ. 223.

Γιά τήν περίοδο εκείνη λίγα στοιχεία μᾶς εἶναι γνωστά γιά τόν παλαιό ναό τῆς Παναγίας Φανερωμένης. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι ἐπρόκειτο γιά ξυλόστεγη δρομική βασιλική, τύπος ιδιαίτερα δημοφιλής στή μεταβυζαντινή περίοδο γιά τήν εὐρυχωρία του καί τήν κατασκευαστική του ἀπλότητα. Ἡ παράδοση ἀναφέρει πῶς, λόγω τῶν ὑπερβολικῶν περιορισμῶν πού ἐπέβαλε ἡ Τουρκική διοίκηση στό ὕψος καί τό χρονοδιάγραμμα τῆς ἀνέγερσης τῶν ἐκκλησιῶν, οἱ χριστιανοί ἔχτιζαν σέ μιά μόνο μέρα τήν περιμετρική τοιχοποιία τῶν ναῶν τους, ἡ ὁποία δέν ξεπερνοῦσε τό 1,5 μέτρο. Στή συνέχεια, ἔσκαβαν ἐσωτερικά τό ἔδαφος, ὥστε τό κτίσμα νά ἀποκτήσει ἰκανό ἐσωτερικό ὕψος καί ὀλοκλήρωναν τυπικά τήν κατασκευή μέ τήν ξύλινη ἐπιστέγαση. Ἐν καιρῷ ὁ ναός θά διακοσμοῦνταν κατάλληλα καί ἴσως ἐπεκτεινόταν καθ' ὕψος μέ τό πρόσχημα τῆς ἀνακαίνισης. Ἡ ἰδιομορφία αὐτή δημιούργησε καί καθιέρωσε μιά τυπολογική παραλλαγή τῆς βασιλικῆς, πού συναντᾶται στους παλαιότερους ναούς τοῦ Τυρνάβου. Σέ αὐτή της τήν ἐκδοχή, ἡ βασιλική εἶναι μονόχωρη, ἀρκετά χαμηλή σέ ὕψος καί περιβάλλεται ἀπό ξυλόστεγο περίστωο στή δυτική καί τήν νότια πλευρά της, ἢ, σέ κάποιες περιπτώσεις, μόνο στή νότια. Τό δάπεδό της βρῖσκεται χαμηλότερα ἀπό

τό έδαφος και ή πρόσβαση στό έσωτερικό εξασφαλίζεται αναγκαστικά από έσωτερικές σκάλες. Δεδομένων των συνθηκών και τής εποχής οικοδόμησής του, αλλά και τής ύπαρξης αυτών των χαρακτηριστικών σέ όλους τούς παλαιούς ναούς του Τυρνάβου (τουλάχιστον πρίν κάποιοι από αυτούς ανακαινιστούν), δέν θά ήταν άστοχο νά εκτιμήσουμε πώς ό παλαιός ναός τής Παναγίας Φανερωμένης έντασσόταν σέ αυτή τήν ιδιάζουσα τυπολογική κατηγορία. Από τούς υπόλοιπους ναούς τής πόλης, ό πίο συγγενής χρονικά μέ τήν Παναγία εΐναι αυτός του Αγίου Άντωνίου, κτισμένος, σύμφωνα μέ έπιγραφή στό έξωτερικό του, τό 1636. Μολονότι και αυτός υπέστη έπεμβάσεις στό περίστωό του, εΐναι ίσως ή πίο κοντινή μορφολογικά εικόνα πού έχουμε γιά εκείνη, τήν παλιά, Παναγία Φανερωμένη.

Μέ τήν πάροδο του χρόνου ό Τύρναβος γνώρισε πολλές πληθυσμιακές διακυμάνσεις, βίωσε μιά ζωηρή οικονομική άνθιση, πού τήν διαδέχθηκε μιά καταστροφική έπιδημία πανώλης και μιά έντονη παρακμή. Ωστόσο, άκόμη και τό 1848 ό γερμανός δημοσιογράφος Fallmerayer χαρακτηρίζει τήν πόλη ως τήν πίο ευρωπαϊκή τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, ισχυρισμός πού, παρά τήν ένδεχόμενη ύπερβολή του, φανερώνει μιά αΐσθηση άστικού πολιτισμού, πολεοδομικής συνοχής και περικαλλών κτισμάτων, άσφαλώς και εκκλησιών. Σέ αυτά τά πλαίσια ενεργοποιήθηκαν οι διαδικασίες γιά τήν εκ βάθρων ανακαίνιση του ναού τής Θεοτόκου, ό όποιος έλαβε τήν σημερινή του μορφή τό 1872, γεγονός πού μαρτυρείται άλλωστε από τήν καταγραφή του έτους των έγκαινίων του στήν πρόσοψη. Εΐναι μιά έποχή γενικευμένης οικοδομικής δραστηριότητας στον τομέα τής ναοδομίας στήν βόρεια και κεντρική Έλλάδα, ή όποία συνδέθηκε μέ τήν άνέγερση μεγάλων διαστάσεων τρύκλιτων δρομικών κτισμάτων μέ δίριχτη άμφικλινη στέγη. Η μεγάλη προτίμηση στήν τυπολογία τής βασιλικής όφείλεται στήν άνάγκη αύξησης τής χωρητικότητας των εκκλησιών λόγω διόγκωσης του χριστιανικού πληθυσμού, στή χαλάρωση των άυστηρών περιορισμών πού επέβαλε στήν κατασκευή των ναών τό Όθωμανικό Κράτος και στή σταθεροποίηση τής κοινωνικοοικονομικής διάρθρωσης των κοινοτήτων⁴. Έπιπλέον, ή τάση αναβίωσης των παλαιοχριστιανικών προτύπων ως αναδρομή σέ αυθεντικές άρχαίες πηγές θά πρέπει νά άποτελοΐσε έναν άκόμη παράγοντα, άν και παρατηρείται γενικευμένη χρήση στοιχείων και μορφών πού προέρχον-

⁴ Μ. Χατζηδάκη, «Ο Έλληνισμός υπό ξένη κυριαρχία. Πνευματικός βίος και πολιτισμός (1669-1821). Αρχιτεκτονική». *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ΄.

ται από τήν κοσμική αρχιτεκτονική τῆς ἐποχῆς⁵. Ἄλλωστε, ὁ τύπος τῆς βασιλικῆς διακρίνεται γιά τήν προσαρμοστικότητά του στίς ἐκάστοτε αἰσθητικές ἢ κατασκευαστικές ἀνάγκες καί προτιμήσεις.

Ἐν προκειμένῳ, ὁ ναός τῆς Παναγίας Φανερωμένης ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό δείγμα αὐτῶν τῶν ρευμάτων στήν ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική τῆς νότιας Βαλκανικῆς τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα. Στή σημερινή του μορφή, ὅπως αὐτή διαμορφώθηκε μετά τήν μεγάλη ἀνακατασκευή τοῦ 1872, εἶναι τρίκλιτη δρομική βασιλική μέ τροῦλο ὑπερκεῖμενο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Ἡ ὀροφή τοῦ ναοῦ εἶναι ξυλόστεγη, μέ δίρρηχτη ἀμφικλινῆ μορφή καί ἀποτιμήσεις στήν ἀνατολική καί τή δυτική πλευρά, καθώς καί κατάλληλες ἐπεκτάσεις ἀνωθεν τῶν γωνιακῶν διαμερισμάτων. Ὁ κυρίως χῶρος τοῦ ναοῦ διαρεῖται ἐσωτερικά σέ τρία κλίτη κατά τόν διαμήκη ἄξονα, μέ τό κεντρικό νά εἶναι εὐρύτερο τῶν πλαγίων μέ ἀναλογία περίπου 1:2. Βασικό δομικό ὑλικό τοῦ ναοῦ εἶναι ἡ τοιχοποιία ἀπό λευκή πέτρα. Στίς ὄψεις ἐντοπίζονται ἐναλλαγές στήν ἐπεξεργασία της, πού ἀποτυπώνουν ὑπαρξη διαφορετικῶν σταδίων κατασκευῆς. Εἰδικότερα, ἡ τοιχοποιία εἶναι περισσότερο ἐπιμελημένη, μέ ὀρθογώνιους πελεκημένους λίθους, μέχρι λίγο ψηλότερα ἀπό τήν κορυφή τῶν ἀνοιγμάτων τῶν πλαγίων ὄψεων, καθώς καί στήν δυτική στοά.

Στή δυτική πρόσοψη διαμορφώθηκε στοά ὡς ἐξωνάρθηκα μέ πέντε τοξοειδεῖς καμάρες, ἐνσωματωμένη στόν κύριο ὄγκο τοῦ κτηρίου. Ἡ στοά παρεμβάλλεται τῆς κεντρικῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ καί ἄλλων δυο εἰσόδων, πού βρίσκονται στήν νότια καί τή βόρεια πλευρά της καί ἐξυπηρετοῦν τήν πρόσβαση στόν γυνακωνίτη καί τό κωδωνοστάσιο. Ἡ παρουσία γωνιακῶν διαμερισμάτων προσδίδει στήν κάτοψη ἕνα σχῆμα ἀνάποδοι Τ καί, ἐνῶ αὐτά στήν ἀρχική τους μορφή μᾶλλον ἀποτελοῦσαν ἀνοιχτές στοές, στή συνέχεια κλείστηκαν δημιουργώντας πρόσθετους ἐσωτερικούς χώρους πού ἐξυπηρετοῦν βοηθητικές λειτουργίες. Σέ ἄμεση σχέση βρίσκεται ὁ ὑπερκεῖμενος γυνακωνίτης, πού ὀργανώνεται συμμετρικά γύρω ἀπό τήν δυτική ὄψη καί ἐκτείνεται πάνω ἀπό τόν ἐξωνάρθηκα καί τά γωνιακά διαμερίσματα. Πρόσβαση σέ αὐτόν ἐξασφαλίζεται ἀπό κλιμακοστάσιο πού βρίσκεται στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ ναοῦ, μέ ἰδιαίτερη εἴσοδο ἀπό τήν στοά τῆς δυτικῆς ὄψης, χῶρος ἐνταγμένος καί αὐτός στόν βασικό ὄγκο τοῦ κτηρίου.

⁵ Χ. Μπούρα. *Ὁ ἀρχιτεκτονικός τύπος τῆς βασιλικῆς κατά τήν τουρκοκρατία καί ὁ πατριάρχης Καλλίνικος. Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα μετά τήν Ἄλωση*, Ἀθήνα 1979.

Τά παραπάνω στοιχεία συναποτελοῦν μιά πτέρυγα ἢ ὁποία, μαζί μέ τό κωδωνοστάσιο, διατρέχει σέ πύοσημη μορφή τό δυτικό σκέλος τοῦ οἰκοδομῆματος. Γενικά, ἡ τυπολογική ὀργάνωση αὐτή ἀποτελεῖ μιά παραλλαγή τοῦ τύπου τῆς βασιλικῆς μέ κτιστή περιμετρική στοά. Ἦταν ἕνα νέο μορφολογικό στοιχείο τῆς ἐποχῆς, τό ὁποῖο ἐξελίχθηκε σέ βασικό δομικό στοιχείο τῶν ναῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀφοῦ, μαζί μέ τό ὑπερῶο πάνω ἀπό αὐτή, ἐνοποιοῦνταν μέ τόν βασικό ὄγκο τοῦ ναοῦ. Ὑπῆρξε μιά λύση πού ἐπέτρεπε μεγαλύτερες διαστάσεις στους γυνακωνίτες, ἀλλά καί ἀπελευθέρωση τῶν πλαγιῶν κλιτῶν καί ἐξασφάλιση ἑνός εὐρύχωρου καί φωτεινοῦ ἐσωτερικοῦ.

Τό κωδωνοστάσιο τοῦ ναοῦ βρίσκεται στήν βορειοδυτική του γωνία καί φιλοξενεῖ τό ρολοῖ τῆς πόλης. Στό ἀνώτερο μέρος του εἶναι ἐπιχρισμένο καί γιά δεκαετίες ὑπῆρξε τό ψηλότερο κτίσμα στόν Ὑρναβο. Μέ τί χαλάρωση τοῦ δεσποτικοῦ παρεμβατισμοῦ τῶν Ὀθωμανικῶν Ἀρχῶν, τά καινούργια καμπαριαῖά πού κατασκευάζονται συχνά ξεπερνοῦν σέ ὕψος τοῦς μιναρέδες τῶν τζαμιῶν καί ἀποτελοῦν ὀρατά σύμβολα τῆς ἰσχύος καί τῆς οἰκονομικῆς ἐπιφάνειας τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐπιχρισμένος εἶναι καί ὁ τρουῖλος, πού ἀποτελεῖ ἕνα αὐτόνομο στοιχείο στήν ὀροφή, ἀφοῦ ἀνυψώνεται πάνω ἀπό τί στέγη μαζί τί βάση του καί διαφοροποιεῖται ἀπό τό ὑπόλοιπο σύνολο. Τό τύμπανο, ὅπως λέγεται τό χριστό κατώτερο μέρος τοῦ τρουῖλου, ἐξωτερικά φέρει διακόσμηση παραστάδων ἀπό καμάρες. Ἡ ξύλινη στέγασί του εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τόν ἐσωτερικό θόλο καί εἶναι κωνικῆς μορφῆς. Ἐπιπρόσθετα, τό ἱερό βῆμα ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς κόγχες, μέ τήν κεντρική νά ὑπερισχύει σημαντικά σέ μέγεθος. Σέ αὐτές διαμορφώθηκαν τυφλές ἐσοχές στήν ἐξωτερική τοιχοποιία, οἱ ὁποῖες στέφονται ἀπό καμάρες μέ μορφολογία σαφῶς ἐπιρρασμένη ἀπό τήν ἰσλαμική ἀρχιτεκτονική. Στό ἄνω μέρος τῆς κεντρικῆς κόγχης ὑπάρχει διάζωμα μέ ὀρθομαρμάρωση, μέ λαϊκῆς τεχνοτροπίας σκαλισματα ἱερῶν προσώπων ἀνάμεσα σέ φυτόμορφο διάκοσμο. Ἄξια ἀναφορᾶς εἶναι καί ἡ παρουσία ἀποτιμῆσεων στίς γωνίες τῶν τοίχων τῆς ἀνατολικῆς ὀψης, ἑνός χαρακτηριστικοῦ στοιχείου τῆς παραδοσιακῆς μας ἀρχιτεκτονικῆς.

Ὅσον ἀφορᾶ στά παράθυρα στίς ὀψεις τοῦ ναοῦ, δέν ὑπάρχει κάποιος σαφῆς τύπος. Ὁ κυρίως χώρος τοῦ ναοῦ φωτίζεται ἀπό ὁμοίομορφα τοξωτά παράθυρα, στά ὁποῖα τοποθετήθηκε ἀργότερα μαρμάρينو πλαίσιο. Στό δυτικό σκέλος ὑπάρχουν μικρά ὀρθογώνια παράθυρα πού φωταγωγοῦν τόν γυνακωνίτη, ἐνῶ στό καμπαριαριό καί τό ἰσόγειο τῶν γωνιακῶν διαμερισμάτων συναντᾶ κανεῖς βυζαντινοῦ τύπου ἀνοίγματα μέ πλαίσια ἀπό κόκκινο διακο-

συμπτικό τουβλο. Η ποικιλομορφία αυτή είναι αποτέλεσμα αλληπάλληλων ανακαινίσεων στους μετά την άπελευθέρωση χρόνους. Άξίζει επίσης νά αναφερθούμε στους φεγγίτες του Ναού, δηλαδή τήν τριπλή συστοιχία ανοιγμάτων στό άνώτερο σημείο τής δυτικής και τής ανατολικής όψης. Ο κεντρικός και μεγαλύτερος έχει έλλειψοειδές σχήμα και πλαισιώνεται από δυό άλλους καρδιόσχημους, δηλαδή σέ σχήμα πού θυμίζει καρδιά, ή, κατ' άλλους, τό σχήμα μπούρα. Πρόκειται μάλλον γιά όθωμανική έπιρροή του λεγόμενου στυλ τουρκομπαρόκ. Άλλοι μελετητές, ώστόσο, υποστηρίζουν πώς τό σχήμα τους αποτελεί αναφορά στήν Ίερή Καρδιά του Ίησού Χριστού, ή όποία έντάσσεται στή θρησκευτική παράδοση τής Δυτικής Χριστιανοσύνης.

Τό έσωτερικό του ναού επίσης, άπνχει, τίς τάσεις στή ναοδομία τής έποχής. Τά τρία κλίτη διαχωρίζονται από διπλή κιονοστοιχία μέ έπτά ζεύγη κιόνων, τών όποιών τά γύψινα κιονόκρανα μιμούνται τόν κορινθιακό ρυθμό. Τό κεντρικό κλίτος στεγάζεται μέ ήμικυκλική ψευδοκαμάρα, ένώ στό μέσο ακριβώς του ναού δεσπόζει ό τρούλος πού έδράζεται σέ δακτύλιο, στόν όποιο άπολήγουν τέσσερα έπιθόλια τόξα, τό πío διαδεδομένο σύστημα στήριξης θόλου. Στίς έπιφάνειες τών τόξων ίστορούνται, μέ αναγεννησιακή τεχνοτροπία, οι ευαγγελιστές και στήν ήμισφαιρική σχεδόν κυρτότητα του κυρίως θόλου σειρές προφητών πού περιβάλλουν τόν παντοκράτορα Χριστό, ένα εικονογραφικό σύνολο σύμφωνο μέ τήν όρθόδοξη παράδοση. Η όροφή τών πλαγιών κλιτών διαμορφώνεται μέ συστοιχίες τυφλών θόλων, τά γνωστά φουρνικά, πού χρησιμοποιήθηκαν τόσο στή βυζαντινή, όσο και στήν ισλαμική αρχιτεκτονική. Τήν έποχή εκείνη, επίσης, σημειώνεται άπομάκρυνση από τήν παράδοση τών συνεχών τοιχογραφημένων συνόλων και προτίμηση στόν γύψινο διάκοσμο, στοιχείο πού έντοπίζεται και στόν ναό τής Παναγίας Φανερωμένης. Αυτός είναι αρκετά έπιμελημένος και έχει συνάρφεια μέ τήν τουρκική και ευρωπαϊκή τέχνη τής έποχής. Πάνω από τούς κίονες, στίς βάσεις τών κτιστών τόξων τής ψευδοκαμάρας, βρίσκουμε έπιτοίχιες εικόνες μέ έλαιογραφίες, τών όποιών τά κάδρα έχουν έλλειψοειδές σχήμα και γύψινο διάκοσμο. Τό έντυπωσιακό τέμπλο του ναού, έργο του 1874, αποτελεί μεγάλης καλλιτεχνικής άξίας έργο ξυλογλυπτικής τέχνης και τά σκαλισματά του αναπαριστούν φυτόμορφο διάκοσμο.

Προφορική παράδοση γιά τόν ναό έχει διασώσει πώς αυτός κτίστηκε από καλφάδες από τό Δίλοφο Βοίου. Τά ισνάφια τών μαστόρων υπήρξαν φορείς τών νέων ρευμάτων τής αρχιτεκτονικής, άφού μέ τίς όμαδικές μετακινήσεις

τους συνέβαλαν στή διάδοση κατασκευαστικῶν καί μορφολογικῶν στοιχείων καί τήν πολιτιστική καί καλλιτεχνική ζύμωση στόν ἑτερόκλητο πληθυσμιακά χῶρο τῶν Βαλκανίων. Ἡ τυπολογία, τό μέγεθος καί οἱ ἐπιρροές ἀπό τήν βυζαντινή παράδοση, ἀλλά καί τήν ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική τῆς Βαλκανικῆς καί τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ἐντάσσουν τήν Παναγία Φανερωμένη σέ μιᾶ «οἰκογένεια» Ναῶν μέ παρόμοια χαρακτηριστικά. Πρόκειται γιά μεγάλες βασιλικές, πού χτίστηκαν σχεδόν ταυτόχρονα, καί ἀποτελέσαν μνημεῖο τῆς πίστεως ἀλλά καί τοῦ πλοῦτου τῶν ἀνηρῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Στήν ομάδα αὐτή μποροῦμε νά ἐντάξουμε τόν Ἅγιο Μηνᾶ τῆς Θεσσαλονίκης, τόν Ἅγιο Γεώργιο Γουμένισσας, τόν Ἅγιο Ἀντώνιο Βέροιας, καθώς καί τή λεγόμενη Βασιλική του Καλλιάρχη στή Λάρισα καί τήν Παναγία στό Βαρώσι Τρικάλων. Οἱ ἐκκλησίες αὐτές εἶχαν ὡς μακρινό πρότυπο τόν Πατριαρχικό Ναό τῆς Κωνσταντινούπολης καί τήν οἰκοδομική δράση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχοῦ Καλλινίκου Δ⁶. Ἡ εἰδοποιός διαφορᾶ πού καθιστᾶ τόν ναό τῆς Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου ἕνα ἀξιοπρόσεκτο παράδειγμα ναοδομίας καί τόν διαφοροποιεῖ ἀπό τήν πλειοψηφία συγχρόνων παραδειγμάτων εἶναι ἡ ὕπαρξη τρουλίου, στοιχείο πού μαρτυρᾶ τίς ὑψηλές προθέσεις καί φιλοδοξίες τῶν Τυρναβιτῶν γιά τόν Ναό τῆς Θεοτόκου.

Συμπερασματικά, ἡ ἱστορία τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Φανερωμένης εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένη μέ τήν ἱστορική πορεία καί τήν οικονομική, πληθυσμιακή καί πολεοδομική ἐξέλιξη τῆς πόλης τοῦ Τυρνάβου. Ἡ εὐλάβεια τοῦ τυρναβίτικου λαοῦ παρέδωσε στήν περιοχὴ μας ἕνα ἐκκλησιαστικό μνημεῖο μέ ἰσχυρό ἀστικό συμβολισμό, σπουδαία καλλιτεχνική ἀξία καί ἔντονο θρησκευτικό ἀποτύπωμα, πού ἐλπίζουμε πὼς θά διατηρηθεῖ σέ ὅλη του τήν μεγαλοπρέπεια γιά τίς ἐπόμενες γενιές.

⁶ Χ. Μπούρα. *Ὁ ἀρχιτεκτονικός τύπος τῆς βασιλικῆς κατὰ τήν τουρκοκρατία καί ὁ πατριαρχικός Καλλινίκος. Ἐκκλησίες στήν Ελλάδα μετὰ τήν Ἄλωση*, Ἀθήνα 1979.